

SARADNJA VUKA STEFANOVIĆA KARADŽIĆA
NA TERMINOLOŠKOM REČNIKU IZ 1853 GOD.

I

U doba punog izražaja aktivnosti Vuka St. Karadžića za uvođenje narodnoga jezika u književnost nalazimo njegovo ime i među saradnicima na pravničkoj terminologiji koja je štampana pre nešto više od sto godina pod naslovom *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs* (Von der Commission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe. Wien. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. 1853, XVI + 694).

Ta terminologija u nas nije proučavana, mada s više tačaka gledišta ona to zaslužuje. Nju je dr Dragutin Janković, narodni poslanik, pomenio u Narodnoj skupštini, 1936. g., na XIX redovnom sastanku, i to je učinio kritikujući budžet Ministarstva pravde i zamerajući tadanjem novom zakonodavstvu ne samo austrijski duh zakona nego i nemački duh jezika, ističući pomenutu terminologiju kao težnju nekadašnje austrijske vlade da se za jezike Južnih Slovena stvori pravnička terminologija u duhu tih jezika.¹ Međutim, ni ta terminologija nije u pravom smislu bila u dovoljnoj meri narodnoga tipa, ali upravo kao pokušaj u

¹ »Godine 1849. u austrijskoj carevini, na inicijativu bečke vlade, pred dolazak Bahovog sistema i pred uvođenjem austrijskog zakonodavstva u južne slovenske zemlje, a napose u Hrvatskoj, bio je u Beču, od strane austrijske vlade, ja to naročito podvlačim, obrazovan odbor za izgradnju jednog rečnika, nemačko-srpsko-slovenačkog, za prevod celokupne pravne terminologije. A znate li ko je bio u tome odboru? U tome odboru bio je Vuk Stefanović-Karadžić, dr Mažuranić, dr Pitamec, bila su najveća pravnička i lingvistička imena srpsko-hrvatsko-slovenačkog naroda.

A danas mesto toga rečnika, koji sam ja doneo da vam pokažem, mi smo doživeli to, ja neću da uvlačim imena u diskusiju, da nam se osporilo da upotrebljavamo taj rečnik, koji je austrijska vlada, po jednom pametnom programu, dala slovenskim narodima na jugu da bi mogli imati zakone pisane svojim jezikom. Mi smo taj rečnik potpuno zaboravili i služili smo se *kovanicama*, koje su naša braća Poljaci i Česi upotrebljavali služeći se, ne znajući dobro naše narečje, ali ne u *nameri* nego iz neznanja«. – Ovo je objavljeno u časopisu *Pravosuđe* V (1936), br. 3, s. 126–155.

tome pravcu, a naročito zbog velikog broja prevedenih izraza s nemačkog, ona je interesantna za razumevanje stvaranja pravničke, a zatim i opštejezičke frazeologije. Saradnja Vuka St. Karadžića, pak, ima za nas posebno značenje, i s obzirom na njegova shvatanja o književnom jeziku, i s obzirom na tadanje stanje našega književnoga jezika i na njegovu dalju evoluciju. Ostavljajući da se značenje ovoga rečnika s gledišta pravničke terminologije prouči na drugome mestu, ovde će se upravo prodiskutovati o odnosu Vukovih shvatanja prema materijalu iz te terminologije i o Vukovu odnosu prema radu na njoj.

Ova rasprava bila je napisna o stogodišnjici ove knjige, ali sam tada objavio samo jednu belešku u časopisu *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XX, sv. 1–2, s. 90, pod naslovom *Stogodišnjica jedne knjige i saradnja Vuka St. Karadžića na njoj*. – Slovenački materijal iz ove terminologije obrađen je u raspravi *Opaske k slovenački materijal iz terminologiji*, objavljenoj u časopisu *Veda, dvomesečnik za znanost in kulturo*. Leto IV (1914), 5–6 štev., s. 483–509.

U duhu Bahova sistema, radi utvrđivanja centralizma u Austriji, vlada u Beču odlučila je da se izradi i terminologija pravničkih pojmova i izraza za sve jezike u carevini. Tako je u Odboru za izradu te terminologije obrazovan i Jugoslovenski osek i on je već meseca srpnja 1849. godine pozvan »da sastavi slobodan pravoslovni i državnički nazovnik u svim slovenskim narječjima običnim u austrijskoj cesarevini«, kako o tome govori dr Dimitrije Demeter u prvom predgovoru toj knjizi. Tu se navode imena članova Odbora: dr Matija Dolenc, dvorski i sudski odvjetnik, dr Franjo Miklošič, profesor na Bečkom univerzitetu i činovnik Dvorske biblioteke, Matevž Cigale, urednik »državo-zakonskoga lista« – svi za slovenačko »narečje«, a za srpsko i hrvatsko – Stjepan Car, c. kr. županijski savjetnik u Požegi, dr Vuk Stefanović-Karadžić, »dopisujući član c. k. Učenoga društva«, Ivan Mažuranić, zastupnik glavnog državnog odvjetnika za Hrvatsku i Slavoniju i dr Božidar Petranović, ondašnji urednik »državozakonskoga lista«. Međutim, već u rujnu iste godine umesto I. Mažuranića postavljen je dr Dimitrije Demeter, koji je, po završetku rada Odbora, krajem 1849. g. imenovan urednikom hrvatskog materijala, dok je redigovanje srpskog materijala primio Božidar Petranović, a sređivanje slovenačkog materijala M. Cigale.

Prema tome, ispred same terminološke građe, sredene po abecednom redu nemačkih izraza, s ekvivalentnim izrazima hrvatskim, srpskim i slovenačkim, nalaze se tri predgovora: Dimitrija Demetra, Božidara Petranovića i Matevža Cigale, koji je u sređivanju dovršio rad Matije Dolenca, a to je učinio uz pomoć Janeza Navratila. Prvi predgovor je najopširniji i, osim opštih podataka o zadatku i radu Odbora, sadržava principe i ceo tekst poznatoga književnog dogovora o načelima srpskog i hrvatskog književnog jezika i pravopisa. U drugom predgovoru, štampanom ćirilicom, kao što je uopšte štampan srpski deo terminološkog materijala, iznosi se gledište Petranovićevo o književnom jeziku – drugače nego Karadžićevo. U trećem, najmanjem predgovoru, daju se napo-

meñe o redigovanju slovenačkog dela i obrazloženje što se sva ta tri jezička tipa daju ujedno.

Na taj način postavlja se kao prvi problem shvatanje jezičkog jedinstva, shvatanje tipa književnog jezika u principu kao drugi problem, a kao treći – odnos samoga materijala prema ta dva principa, prema jedinstvu književnog jezika i tipu književnoga jezika.

Tu su se pri istom poslu sukobila dva gledišta na novi književni jezik. S jedne strane bio je Vuk Karadžić s predstavnicima slobodoumne i narodnom poezijom nadahnute omladine. S druge strane bili su predstavnici pravoslavne crkve i građanske klase. Po prvom gledištu težilo se stabilisanju revolucionarnog poduhvata da se prostonarodni jezik nametne književnosti. Po drugome gledištu nije bilo odricanja od narodnog jezika u književnoj upotrebi, ali se to imalo izvoditi evolutivnim putem, s naslanjanjem na način govora građanske klase, koji se počeo ustaljivati u varoškog sanovništva Vojvodine i u kome se nalazilo dosta slovenizama – tako da se osigura legitimitet narodnome jeziku u književnoj upotrebi. Ovo je karakteristika druge faze borbe Vuka Karadžića, borbe za čisti tip narodnog jezika i za fonetski pravopis bez kompromisa. U stavu B. Petranovića imamo tumačenje za shvatanja Evstatija Mihailovića u njegovoj knjizi *Одбрана србскогъ зика одъ кваренѣа и ћирлице одъ вуковице* (1863. г.)

II

Obuhvatajući svojim shvatanjima ujedno i problem narodnog jezika kao takvog u književnosti i problem jedinstva jezika za Srbe i Hrvate, a u vezi s delatnošću Stanka Vraza i za Solvence, Vuk St. Karadžić je imao principsko jedinstvo gledišta na te dve strane problematike (cf. A. Belić, *Oko našeg književnog jezika*, SK Zadruga 312, str. 267). On je sam izvršio znatnu evoluciju u shvatanjima o književnom jeziku; mada ističe još 1814. godine da je teško pisati narodnim jezikom, on o toj misli preciznije, s pravilnijim razumevanjem književnog jezika kao izraza kulture, piše Društvu srbske slovesnosti 1845. g. povodom pitanja o opštem terminološkom rečniku koji je Društvo želelo da izradi. On preporučuje da prethodno književnici nauče ne samo da govore no i da *misle* srpski, jer je njihovo vaspitavanje, pa prema tome i njihov stil, u duhu nemačkoga jezika. »Ja ne velim da mi u pisanju knjiga možemo sasvijem biti bez slavenskih i bez novijeh riječi, nego bih rađ da se riječi take ne uzimaju i ne izmišljavaju bez nevolje; a priznajem i to da je danas teško i preteško pisati čisto srpski . . .« (cf. Ljub. Stojanović, *Život i rad Vuka Stef. Karadžića*, Beograd-Zemun, 1924). Primajući se saradnje u Odboru za ovu pravničku terminologiju, Karadžić nije odustajao od svojih načela. Mada ranije nije odobravao rad na opštoj terminologiji u Beogradu (*Priprema za nazivoslovni-terminološki rečnik*, »Podunavka« br. 46, 47, 49, 51), zato što je to »polje dugo i široko, kome se lasno ne može na kraj doći«, jer tadanji članovi Dru-

štva srbske slovesnosti nisu bili pripravnici za takav posao, – on se ovde prihvata saradnje: članovi Odbora su davali garancije što se tiče naučne osnove da se posao može dobro uraditi, a isto tako mislio je da će, uz Mažuranića, moći sprovesti u delo svoje poglede i na jedinstvo i na prirodu jezika. Ali Odbor je svakako brzo obavio glavni posao i prestao funkcionisati. Međutim, čini se da potrebnoga jedinstva nije ipak bilo i da je Petranović morao insistirati na unošenju slavenskih reči iz ranije upotrebe, saglasno mišljenju koje formuliše u svom predgovoru, ističući da ne ponavlja reči iz Demetrova predgovora još i zbog izvesnih neslaganja. To pak neslaganje u stvari odnosi se na misli iz Književnog dogovora, koji je u celini unet u prvi predgovor. Taj Dogovor bio je objavljen u br. 56 lista *Narodne novine* za 1950. g.² i predstavljao prvu osnovu naporima da se utvrde zajedničke smernice književnom jeziku u Hrvata i Srba. Tome je nakon pola veka usledila aktivnost Jovana Skerlića u Srpskom književnom glasniku s anketom o pitanju zajedničkog jezika srpskog i hrvatskog naroda, pa su takvi napori u izrazitoj meri uobličeni u najnovijim dogovorima Matice hrvatske i Matice srpske s utvrđivanjem principa novoga pravopisa. Moralo je proći više od jednog stoleća da se rad na jedinstvu konkretizuje, ali je nađen pravilan put. Upravo danas mora se priznati značenje i ovoga prvoga dogovora i videti kako je on nastao i kakve je principe imao u sebi. Misao o jedinom, zajedničkom jeziku Hrvata i Srba kod pisaca ilirskog pokreta dobila je svoje oživotvorenje, ali je ostajalo da se izvesna pitanja konkretno reše i utvrde principi ujednačavanja. Sam Demeter navodi da je Karadžić imao inicijativu za nekoliko sastanaka »više jugoslavenskih književnika nalazećih se slučajno u ono vrijeme u Beču, da ustanove neka načela polag kojih bi se jugoslavenski zvuci najshodnije mogli naznačivati slovima«. U početku toga teksta se ističe »da jedan narod treba da ima jednu književnost«, ali kako su konstatovali »da nam je književnost raskomadana« ne samo po azbuci nego i po jeziku i pravopisu, to su se oni koji su potpisali ovaj dogovor sastajali da bi se složili »što se za sad više može«. Tako je u pet tačaka utvrđeno ono što je zaista osiguralo dalji razvitak zajedničkog književnog jezika. Pre svega su utvrdili da ne treba mešati narečja, nego da treba »od narodnijeh narječja izabrati jedno«, kako su se formirali i književni jezici nemački, italijanski. Dalje su se složili u tome da osnova književnom jeziku bude južno narečje, jer je najšire u upotrebi, a na njemu su i narodne pesme kao i stara dubrovačka književnost, a tome dodaju da tako piše najviše književnika. Tu se pozivaju na poseban Karadžićev prilog o pravilima za pisanje jata. Ukoliko pisci žele da pišu ekavski ili ikavski, ističe se da treba imati u tome doslednosti i ne mešati narečja. Složili su se da se piše *h* po etimologiji, ali ne na kraju gen. pl., i najzad da se vokalno *r* piše samo kao *r*. Taj prvi pokušaj utvrđivanja principa književnog jezika za Srbe i Hrvate nije mogao odmah dovesti do potpunog ujednačenja, ali imao je odjeka pre svega na pobedu Vukove borbe kod Srba.

² Prema pomenutom prvom predgovoru za ovu terminologiju ja sam tekst toga književnog dogovora uneo u *Примере* (Naučna knjiga, 1956).

Osnovni zakon koji se Komisiji postavljao odnosio se na jedinstvo književnoga jezika, nesumnjivo opravdan zahtev u vreme uvođenja narodnog jezika u zvaničnu upotrebu i kod Hrvata. Većina članova Odbora, upravo oni koji su i potpisali tekst književnog dogovora, predosećali su u kome će se pravcu razvijati književni jezik u Srba i Hrvata i otvoreno su tražili da se i ovde izrazi to jedinstvo. To na prvom mestu ističe Demeter u svome predgovoru. »Prije svega, – kaže on, – moram sa žalošću napomenuti da se nije mogla oživotvoriti želja da se barem za hrvatsko i srbsko narječje sastavi podpunoma jednak nazovnik, jer srbski književnici privikli su nekim crkvenim i ruskim izrazima već natoliko da se je bojati bilo da bi se još za sada nalazilo na prevelik upor ako bi ih sasvim odstranili«, a takvi izrazi nisu mogli biti usvojeni i za Hrvate, jer je kod njih – po rečima D. Demetra – »narječje« (to jest narodni jezik) tek »u novije vrijeme podignuto na pismeni jezik, i zato se je većma uzdržalo u svojoj izvornoj i pučkoj prostoti«. B. Petranović je, kao što ćemo u daljem izlaganju videti, branio izvesne tradicije staroga slavjanoserbskoga jezika i njemu je prepušteno da unese izvesne termine crkvenoslovenskog tipa. Treći predgovor, slovenački, otkriva nesumnjivu osnovnu ideju Odbora koji je radio 1849: da ta knjiga bude »ena in enaka pravoslavna terminologija ako ne vseh avstrijskih Slavjanov, saj vseh južnih Slavjanov«. Na taj način ostalo se samo na simboličnom jedinstvu da se hrvatski, srpski i slovenački materijal štampa bar u jednoj knjizi, tj. da se nemački terminološki izrazi prevode hrvatski i latinicom, srpski i ćirilicom, najzad slovenački i latinicom. Taj predgovor nam otkriva da je to izvojevao upravo dr Matija Dolenc – znači da je kod nekih članova Odbora bila jasno izražena želja da se ovaj materijal obradi u posebnim knjigama.

III

Pored pitanja o jedinstvu jezika za Srbe i Hrvate od isto tolike važnosti bilo je i pitanje o tipu književnoga jezika kod Srba, a i kod Hrvata. I u tome je pravcu Demeter – kao i pre njega Mažuranić, – zastupao u potpunosti Vukovo shvatanje. Suprotno ovome Petranović je, mada nije bio protivan osnovnom Vukovu shvatanju da književni jezik treba da bude narodni u svojoj osnovi, pripadao onoj grupi Vukovih protivnika koji su zahtevali da formiranje takvog jezika ide evolutivnim putem i da se u starom tipu jezika, dakle u slovenskom materijalu, traži rešenje za sve one pojmove i izraze koji su nedostajali narodnome jeziku. Petranović je u ovome pravcu bio beskompromisan. Čineći aluziju na rad Odbora za izradu pravničke terminologije, on kaže: «Я како онда тако и данасъ еднако мислимъ, да э южнословенскоме сръб-хрватскомъ народу одъ велике нужде и з о б р а ж е н и кнѣжѣвни эзыкъ, кои поредъ простоте, течности и ясности треба да э не само благогласанъ но и умѣтно сложенъ штоно Нѣмци веле kunstvoll«. On čini aluziju na to da je Vukov književni jezik u stvari

један дијалекат, губећи из вида да такав основ преноси потребну корелативност и на књижевни језик и захтева да му подлогу »не треба тражити у поединимъ нарѣчјима већ у цѣломъ народномъ эзыку«. Он је не за Вукову тезу да се на бази једног дијалекта изграђени књижевни језик проширује и богати градом из осталих говора, већ за један *композитни* књижевни језик: »Ако хоћемо да нам овај буде носилацъ – *medium* – народне изображености, ваља намъ унѣ примати изъ свакога нарѣчја што э најболѣ – бисеръ и драго каменѣ«. Истиче да су велики умови богатели језике старе и нове кulture. Он не мисли »бранити« писце који употребљавaju crkvenoslovenske или руске рећи »без неволѣ«, али мисли да не треба »prenagliti«, а то би било »када бы се србски списатель држао начела да књижевнимъ эзыкомъ эдино прости пучки говоръ владати мора« и завршава емфатички: »Пишимо эзыкомъ говорнимъ народнымъ, али заедно пазимо на примѣдбе эзыкословаца и да уресе и изразе болѣи наши списателя«.

Ovde треба tražiti i razliku između srpskih i hrvatskih termina, ali ta razlika se izrazito isticala upotrebom ćirilice u srpskom delu. Osim toga u srpskom delu su reči date u etimološkoj formi i sa starim pravopisom.

Po tome pravopisu slova *nb* i *lb* imaju vrednost *nj* i *lj* (= *n̄*, *l̄*), а тако *n* и *l* u vezi sa *я*, *ю*, *ѣ* znače *nj* i *lj*. Ipak uvedeni su znaci za *ć* i *dj*, али се додаје *ѣ* – *моѣѣ*, s. 91). Знак *ѣ* нема фонетске диференцијације према *e*, све је доследно екавски, али *ѣ* означава потпуно умекшавање претходног сугласника *n* и *sl.*, као што је већ напоменуто (цѣнѣнѣ, s. 19); ипак има неких рећи које су биле употребљаване у crkvenoslovenskom језику и где је *ѣ* изговарано као »је« – *намѣстникѣ* (s. 478). Слово *э* доследно има вредност »је«, *ѣ* је редовно на крају рећи иза nepalatalnih сугласника (али не и иза предметка код изведених рећи), а *ѣ* иза меких, чак и иза *ć*, затим код именца на *-ost*, нпр. *дужность* (s. 5), *ѣ* је »ј«, а *bl* се не пише етимолошки доследно, мada одговара само изговору »и« – *эзыкѣ*, а *мислимѣ*.

Sasvim је доследно то што у Petranovićевој редакцији по правилу нема једначења сугласника, на пример *одказати* (s. 39), *узкликѣ* (s. 11), *одкупљива дужность* (s. 5), *одпаднеѣ* (s. 1), *одпустница* (s. 6), *одпуштений*, *собствено име* (s. 145). Ipak, mada veoma retko, промакао је понеки пример с једначењем по звучности, као *испытѣ* (s. 5), *женидѣ* (s. 7). – Такође нема упрошћавања група – *оддвоити*, а етимолошки се принцип чува код изведених рећи – *одпустница* (s. 6), *болестник* (s. 3), *намѣстникѣ* (s. 478), *пристаништный* (s. 265), док је у hrvatskoј редакцији *pristanišni*. Али и код чувања етимолошког правописа у сличним случајевима нема потпуне доследности, јер налазимо и *управничство* (s. 13) и *изборничтво* (s. 626), *четничтво* (s. 239).

Има, mada vrlo retkih, nedoslednosti i kod pisanja *h*: činilo bi se да се *h* пише у hrvatskom тексту – *hraniti* (s. 70), *hrana* (s. 304), док је у srpskom тексту *raniti* и *rana*, али на s. 342 налазимо и *hrana*.

Али и Dimitrije Demeter učinio је извесна одступања од Vukova правописа. Истиче, заиста, да он, као потписник начела Књижевног dogovora,

»nije kanio uvesti ih u djelo« za koje je imao slobodu definitivnog redigovanja. Ističući da nema u potpunosti fonetičkog pravopisa, on se držao principa običaja, uzusa u upotrebi, i smatrao da se odužio obavezi potpisnika Književnog dogovora ako je odstupao »samo onda kada bi se kod stroga paženja na isti bila mogla uvući kakva dvoumnost«, – dakle samo onde gde bi moglo biti nejasnosti držao se etimologije. Odstupanja se svode na četiri tačke koje obrazlaže: 1. uvodi oznaku dužine za gen. mn. (*glavâ, kostî*), čime se izbegava *h* (»glavah«); 2. kod predloga prefiksa ne vrši jednačenje (*izpovijedati, odpraviti, obćiti*); 3. ispred završetka *ba* prema značenju piše dvojako – *izvršba* (*Aussetzung*) i *izvršba* (*Vollziehung*), a *srbski* (ne *srpski*) i *hrvatski* (ne *hrvacki*); 4. piše *ovim, dobrim, nisam* (mesto dubletnih *ovijem, dobrijem, nijesam*). Kako se štampanje »protegnulo« više godina, Demeter ispravlja onde gde je odlučio da piše fonetski – *oca, suca, dohoci* (m. *otca, sudca, dohodci*), a tako isto ispravlja na *mnijenje*, a piše *krepost, krepko*. Najzad, za *d* uzeo je *gj*, a ne *dj*, radi diferenciranja prema slučajevima gde se *d* i *j* izgovaraju posebno, kao *djevojka*.

Glavnu razliku između dva shvatanja sačinjava Petranovićev oslonac na »slavenske« reči, a tome nalazimo u znatnoj meri ključ u Kurebekovu rečniku (*Нѣмцкiй ѿ сербскiй Словарь на потребу сербскаго народа – Deutsch und Illyrisches Wörterbuch zum Gebrauch der Illyrischen Nation in den K. K. Staaten*. Wien, 1791. Auf Kosten Joseph Edlen von Kurzbeck). Izvestan broj karakterističnih primera ovo potvrđuje. Tako imamo u tome rečniku kao i u Terminologiji *дѣль, станъ*, a ne *dio, oko* – *logor*; zatim *сумма* (*Summe*), *хранити* (*nähren, bewahren*), prema *дѣйство* imamo *дѣйствiе, почитованъ – почитанiе, удручень – оудрученiе* (*Druck, Bedrückung*), *ходотайство – ходатайство* (*Fürsprache*), *подчинѣна (область) – подчиненный* (*unterstehend, untergeordneter*), *собствено (име) – собственно, снабдѣванъ* (*Versorgung*) – *снабдѣти, снабдѣваю, снабдѣнiе, изяснити се* (*eine Erklärung ablegen*) – *изясняю с противословити ѿ* (*abläugnen, widersprechen*) – cf. *противословiе, надлежность* (*Competenz*) – cf. *надлежитъ, поборникъ* (*Ađjutant*) – cf. *поборный* (*was zur Seite ist*), *тезовникъ* (*Bezogener eines Wechsels*) – cf. *тезоименство*, – a tih reči i mnogih drugih toga roda nema u Vukovu Rječniku.

IV

Dimitrije Demeter, čiji je predgovor najpotpuniji, objašnjava i način kako su uspostavljeni pojedini termini. Tu nalazimo i ključ za razumevanje Vukova udela u tome poslu. Držali su se »koliko je najviše bilo moguće« čistog narodnog govora, pri čemu su »uzimali osobit obzir na opaske gospodina Vuka Stefanović-Karadžića, koji je po svem slavenskom učenom svijetu poznat kao prvi jezikoslovac našega naroda u tom pravcu«. Ako nisu mogli naći narodnu reč koja bi potpuno odgovarala, onda je uzimana slovenska reč, prilagođavali su je »promijenivši ju

polag duha jugoslovenskoga jezika«. To je potpuno bilo u duhu Vukovih shvatanja toga doba. Ali ako se u slovenskim jezicima nije našla pogodna reč, onda su uzimane *kovanice* iz dotadanje pravno-sudske upotrebe, proverene i one, a ako nisu bile »po duhu našega jezika«, onda su »zabačene« i one. Unošenje kovanica, opet, nije odgovaralo Karadžićevim shvatanjima.

Zaista, gotovo jedna četvrtina terminoloških izraza upravo su narodske reči, kojih ima i u Karadžićevu *Rječniku*, i one su iste u srpskoj i hrvatskoj redakciji, a dosta često prenete i u slovenački tekst, kao *danak, dar – poklon, dug, mjesto – мѣсто, nišan, bilega, novine, pogodba, pomoć, vječni spomen – вѣчный споменъ, opravdati, smetnja, ucjena – уцѣна* (Kosten-Anschlag), *prisjećí, učenje, početak, izbor, prilog, prepisati* (abschreiben). Reči su ove vrste, čak i kad su upotrebljene u pmerenom ili figurativnom značenju prema onome koje daje Karadžić, kao: *grana* odn. *struka* (uprave), *merilo* (prema *mjerilo* »balanca«). – Karadžić ima *omediti* i *omedak* te i *omedajenje* (Abgränzung) nije suprotno duhu jezika, mada je ta reč zamenjena s *razgraničenje*. – Takve su *postati – nastati* i *fig. poroditi se* (entstehen).

U Karadžićevu *Rječniku* ima dosta praznina, tako nema prideva *seljački*, iako ima *seljak*, – ali reč *seljački* u ovoj knjizi zbog toga nije manje narodna; ima *proglasiti*, te je i ovde data imenica *proglas* na svome mestu. Zanimljivo je da nije uzeta za srpski deo gl. imenica *potirenje*, koja se nalazi kod Vuka, već *поравнанъ*.

Čini se manje obična reč *принесакъ* (Beitrag), kao i u hrvatskom delu, mada u Vuka ima glagol *prinijeti*. Prema infinitivima koje nalazimo u Vukovu *Rječniku* ovde imamo u obe redakcije *ustup, naputak, odlikovanje, oslobođenje*. Iako u Vuka nema, ipak je u narodnom duhu *predvoditi* (anführen) *regimentu*, odnosno *полкъ* (kao rusizam); slično je i sa *predpostaviti* (vorsetzen); ali *prednost* (Vorzug) i izraz *davanje prednosti* (Begünstigung) su prema onome kako je u Hrvata bilo već u upotrebi.

Pored vrlo dobro formiranih reči kao što je *ročište*, koja je definitivno ostala u pravničko-sudskoj terminologiji, ima drugih iste formacije koje nisu afirmirane, kao *uredište*, mesto čega je u zapadnim krajevima bila stabilisana reč *ured* i u toj nijansi, a na istoku – *nadleštvo*. Ima više reči koje su prema hrvatskom terminološkom materijalu prenete i u srpski deo, kao: *novčara* (Bank), *чекалацъ* (Anwärter), pored *оцекиватель*, ili *постельашъ* (Bettgeher), slov. *prepočevalec*, a naročito mešarъ, mada kod Karadžića imamo *mešaš*. Tako je prema hrvatskom materijalu uzeta i za srpski deo izvedenica *нузпристойбине*; slično je i *samosila* (Alleingewalt), i *okornost* (Contumaz), – prva još i razumljiva, a druga sasvim nejasna. Zanimljiv je slučaj s izrazima za nem. *Actuar*: dok je u hrvatskom delu dato *spisnik* i u zagradi *spisilac*, dotle je u srpskom delu ostalo neprevedeno *актуаръ*, a u zagradi drugim formantom samo izvedena varijanta hrvatskog termina *списиватель*.

Za hrvatskim materijalom, obično kovanicama, poveo se Petranović i u nekim slučajevima koji su suprotni živom jezičkom osećanju, kao:

однаднуће (Abfall, von der Religion), пребанѣ (*pisma*) m. predaja (Abgabe eines Briefes), заключъ пѣмезнице (Abschluss der Casse), сіромашка настотница (Armen = Perzent); na isti je način uzet i izraz писмо рођеня. Pored dobrih termina, izraza koji su se afirmirali, kao уређенѣ судова, nalazimo u srpskoj terminologiji prema hrvatskoj грађи druge sasvim nejasne, kao: *snovati okletvu* (eine Beschwörung anzetteln), *odkupiti kakvu dužnost* (ablösen, abolieren eine Schuldigkeit), *odкупѣ какве чинитбе* (Ablösung, Abolierung einer Leistung), *казало млатѣѣ* (Abdruchsregister).

Slučajevi da nije uneta reč poznata iz Karadžićeva *Rječnika*, a da su unete druge, veoma su retki. To bi bilo kod termina *Abbruch*, gde su za hrvatsku terminologiju unete tri reči: *uštrb*, koje nema kod Vuka, i dve kojih ima – *kvar* i *šteta*, a za srpski deo od njih prva i druga – *уштрбѣ* i *кварѣ*, ali je izostala tako obična, општепозната reč »штета«.

Много се чеће nailazi na razlike u ova dva dela, gde nekad navedene varijante nemaju iste nijanse, kao *zlo djelo* i *зло бѣланѣ*. S jedne strane imamo *brzobjav*, a sa druge i *брзоявѣ* i *телеграфѣ*; prema neobičajenoj kovanici *bližerodstvo* imamo *мајоратѣ*, a prema hrv. *tvornica* Petranović navodi samo *fabrika*; prema *sitnar* (Krämer) imamo *грошићарѣ* i *ćivta* (obe u Vuka); prema *roba* (Waare) imamo turcizam *espar*, s izrazima *kupiti*, *prodavati espar*. Ima razlikovanja i kod kalkova – *nadglednik* (Aufseher) prema *надзорникѣ*, dok je u Kurcbekovu rečniku *надзиратель*, a prema doslovnom prevodu *tjestodržac* (Statthalter) imamo *намѣстникѣ* (u Karadžića *namjesnik*); prema *oružanstvo*, *oružništvo* imamo reč *četništvo*, koje u Karadžića nema. Najinteresantniji slučaj razlikovanja u ovome pravcu bio bi za pojam *Ubication* – ovde imamo kovanicu *gdjevovanje* (oslonjenu na veliku grupu tipa *radovanje*, *milovanje*, *stanovanje*, i samo zbog fonetske strukture (*gdje*) sličnu imenici *djevovanje* od *djeva*, izvođenjem na *-vovanje*.

U razlikovanje srpskih i hrvatskih termina uneto je dosta veštačkog i traženog, a to je došlo do punog izražaja u odnosu reči izvedenih varijantama prefiksa *sa*, *su* i *so*, – jedan proglašen za oznaku srpskih reči, drugi – hrvatskih, treći – slovenačkih (s. 348–349). Međutim, takvo je diferenciranje potpuno bez osnova, ne odgovara stanju u jeziku. I u Karadžićevu *Rječniku* i u narodnim govorima *su-* je čest prefiks kod jednih reči, *sa-* kod drugih, a kod nekih imamo obe varijante. Pored *sugreb*, *sused*, *supraška*, *sukrvice*, *susnežica*, *sugradica*, *sugunjica*, *sudružica* – *sudružan*, imamo i *sudjelovanje*, *sugradanin*, *su vlasnik* – *su vlasništvo* – nikako *савѣлати*–*савѣланѣ*, *саграђанинѣ*, *савластникѣ* – *савласностѣ*, prema tome trebalo je uzeti *sukrvice* i sl. – S druge strane imamo: *sadruk*, *saputnik*, *sapatnja* – *sapatnik*, *saučesnik* – (*сауче стникѣ*), *saučesće*, *saglasnost* – *saglasiti se* (*saglasovati se*), *сагласова тель*. – Najzad ima reči u obadve varijante: zastarelo *suradnik* – *saradnja*, a obično *saradnik* – *saradnja*; obratno – *sukrvice*, a neobično *sakrivac* (i *сакривня*). Otuda bi, od velikog broja reči načinjenih po nemačkom kalku, poneke mogle da se prilagode prvom tipu; kao *sunaslednik*, *supritežatelj*, možda i *suzakletnik*, a ne *санаслѣдникѣ*, *сапритѣжатель*,

сазаклетникъ, – s osloncem i na navedenu grupu pa i na još sveže osećanje – *sustanar*. Druge po jezičkom osećanju kao da se bolje oslanjaju na drugi tip, kao *saodgovornost*, pa bi se tako mogle osetiti i reči iz ove terminologije *саиздаватель*, *сапуномоћникъ*, ali većinu takvih reči osećamo kao prevedene i jeziku tude: *сачланъ*, (udruženja), *са-свѣдокъ*, *сатуторъ*, *садушникъ*, *савѣрителъ*, *сазлочинацъ*, *саокривљеникъ*, *саухваћеникъ*, *сазатвореникъ*, *сатуженникъ*, *саправоима-лацъ*, *саправоимство*, *сафеудникъ*, *сапуномоћникъ*. I njih, i druge, kao *sarotočnik* trebalo je dati opisno, a tako i vrlo nejasnu reč *са-заклопъ* (Mitspeere).

Има, пак, неколико случајева јаћег разликовања по склопу: *суналје-зник* а *саналѣзникъ* (Mitfinder); *сувлadar* а *савладникъ* (Mitregent); *супосједник* а *сапритѣжатель* (Mitbesitzer).

V

Saradnja Vuka Karadžića na toj terminologiji stvarno i u vreme nje-ва штампања била је знатно сужена. Према признањима у предговору она је у самом Одбору била од великог значења. Међутим, преовладао је утицај карловачких црквених кругова, чија је реч тада још важила, а и бечка влада је htела у принципу народни тип језика без прецизног шва-танја о томе. Тако је Petranović постао уредником и целу грађу реди-говao онако како је то већ приказано. Нарочито што се тиче српског дела та терминологија је изгубила подлогу Vukove доследности у књижев-ном језику. Ни по образовању речи, ни по самим изразима нема једин-ства српскохрватског материјала, чак се разлике појачавају вештачки. Ту нема доследности, ни у структури, ни у правопису, а ни у односу на дија-лекте. Pokrajinske osobine узимају се каткад за хрватске – *сумљив* према *сумњивъ*; према *sili* – *моћи* имамо *снаги* (s. 41), или: *принесак* – *приносакъ* и др. Само извођење термина показује смешу недослед-ности. Pored врло много именца добро изведених на *-ik* (*одпуштеникъ*) имамо некад тако и код других наставака (*безимењакъ*, s. 360). Изво-ђење је каткад сасвим супротно народном језику – *витезов – скій* (m. *витешки*); тако док се у хрватском материјалу даје *pregji*, dotle у срп-ском имамо *предци*, па чак и *predkovi*.

Ипак, осим општег значења, треба истаћи још посебиче да је та терми-нологија помогла развој великог броја именца апстрактног значења као и формирање фразеологије, бар у једној значајној грани, и то према не-мачким изведеницама на *-keit, -heit, -ung*: *важност*, *знатност* (m. зна-чај, cf. Bedeutung, Wichtigkeit), *способност* (Fähigkeit), *одважност* у оба дела а *одлучност* према *рѣшителъностъ* (Entschiedenheit), *пу-нолѣтностъ* (docnije ustaljeno punoletstvo); тако и код оних страног порекла: *позовљивост* (Appellabilität), *надлежност* (Competenz). Има у знатном броју и именца на *-stvo* (*злочинство*, *четничтво* – *оруџништво*, *оруџанство*, *изборничтво*, *управничства*) па и скованих сложенца као *ближе-родство* (Majorat).

Za istoriju opštega kulturnog jezika, naročito za istoriju reči u nje-
 mu, ta knjiga je nesumnjivo značajna. Mnogi od termina ovde formuli-
 sanih izašli su iz upotrebe, ali takođe znatan ih se broj ustalio (*odbi-
 tak, poravnanje* i sl.), dok se drugi zamenjuju opisnim kazivanjem, ili
 stranom rečju koja je preovladala, ili pridevom poimeničenim (*priprat-
 nik* – *Transporteur, odagnanik, odpravljenik, upućenik*). Kovanice se
 nisu održale naročito u bankarskim izrazima kao *novčara (banka), pre-
 ostatak (saldo), skupiti (sumirati), nepokretni zalog (hipoteka), мѣни-*
чна продѣлка (prolongiranje menice). Slično je umesto *zapt* preovla-
 dala reč *disciplina*, umesto *нацртъ* – *plan*, umesto *изказъ* (*Ausweis*) –
legitamacija pored neopštene reči *iskaznica*. Umesto *bilanc* preovlada-
 la je kod Srba varijanta prema francuskom izgovoru – *bilans*. Reči na-
 rodnog tipa su se prilagođavale s obzirom na formante – *menjač m.*
мѣняръ, menjačnica m. *мѣняоница*. Prilagođavanja su vršena u širem
 opsegu: *predaja m.* *преданъ* (*pisma*), a reč *predanje* je dobila znače-
 nje »tradicija«, *izvod m.* *извадкаъ, osobno ime m.* *sobstveno ime, učini-
 ti efekat m.* *дѣство, pritisak m.* *удрученъ, izuzetak m.* *iznimka, opti-
 caj m.* *околованъ* (*Umlauf*), *najamnik m.* *најмѣеникъ, ljudstvo m.*
момчадъ, (Mannschaft), krštenica i rodni list m. *писмо рођења, sila*
(vojna) m. *оружана моћ, odlučnost pored odvažnost, povlastica m.*
sloboda, otkupnina m. *одкупна цѣна, namernost m.* *навластность, i*
kovanica rozakur m. *поднаямъ, najamnik m.* *најмѣеникъ.*

Tako je i reč *peneznica* zamenjena rečju *blagajna*. Najinteresantniji
 slučaj bio bi s rečima *zapisnik* i *napisnik*. Demeter ističe da *zapis* znači
 »legat« »i zato ne može *zapisnik* podnipošto značiti protokol« te za ovo
 značenje uvodi *napisnik*. Život jezika ga je demantovao: druga nije
 uopštena, *protokol* za jedno značenje je dobio i reč *delovodnik*, a *zapi-
 snik* je utvrđeno za drugo značenje *protokola*.

Naročito veliko značenje ima ta terminologija za frazeologiju, jer su
 mnogi izrazi tu formulisani. Neki su neopšteni, kao: *izgubljenje ureda,*
одкупљива дужность, западакъ притѣжання, казало млатнѣ (*Ab-
 druchsregieter*). Ali su vrlo mnogi izrazi ušli u život preko te termino-
 logije, kao: *postupati u čemu, zahvaliti se na uredu (službi), postaviti*
koga na čije mesto, ustupiti kome što, svedočiti – dati svedočanstvo,
doskočiti (manama) – ukloniti mane, промѣниту misao (tj. *mišljenje*),
*podupirati koga, ići kome na ruku – na korist, položiti ispit, zbog nedo-
 statka dokaza – što nema dovoljno dokaza, osporiti nekome nešto, su-
 zbiti silu*. Na taj način ova knjiga otvara problematiku frazeologije na-
 šega jezika, koja je potpuno neobrađena, a zaslužuje iscrpnu lingvi-
 stičku studiju, što bi doprinelo pravilnijem shvatanju razvitka našega
 jezika. Iz materijala ove knjige izvire i sugestija da se prouče neka uža
 pitanja, a na prvom mestu: reči izvedene prefiksima *sa* i *su*, i to u dija-
 lektima i u perspektivi književnoga jezika.